

ВІДГУК

офіційного опонента – кандидатки юридичних наук, професорки

Зарубей Вікторії Володимирівни

на дисертацію Коваленка Іллі Олександровича «Розслідування

шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів»,

що подана на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 Право

за спеціальністю 081 «Право»

Нагальність досліджень у сфері криміналістичного забезпечення розслідування окремих видів кримінальних правопорушень є беззаперечною. Позаяк новітній період розвитку суспільних відносин обумовлює кількісне зростання злочинності. Досить вдало в розрізі зазначеного І. О. Коваленко акцентує увагу на тому, що відповідно до відомостей Генеральної прокуратури України у 2013 р. було обліковано 3344 фактів шахрайства за ч. 3 ст. 190 Кримінального кодексу України, з яких лише у 983 випадках було складено обвинувальний акт; у 2014 р. було обліковано 2760 вказаних кримінальних правопорушень, з яких обвинувальний акт було складено у 1021 випадку; у 2015 р. – 3656 фактів, з них обвинувальний акт – у 1050 випадках; у 2016 р. – 3611 фактів, з них обвинувальний акт – у 789 випадках; у 2017 р. – 4845 фактів, з них обвинувальний акт – у 1631 випадку; у 2018 р. – 3352 факти, з них обвинувальний акт – у 845 випадках; у 2019 р. – 2467 фактів, з них обвинувальний акт – у 555 випадках; у 2020 р. було обліковано 14744 факти шахрайства за ч. ч. 2-4 ст. 190 Кримінального кодексу України, з яких у 6412 випадках було складено обвинувальний акт; за 10 місяців 2021 року було обліковано 13193 визначених кримінальних правопорушення, з яких обвинувальний акт було складено лише у 5496 випадку.

Автор вказує, що в середньому кожне лише кожне третє задокументоване звернення з приводу вчинення досліджуваних протиправних діянь мало наслідком направлення до суду обвинувального акту, тобто 60-70 % залишаються нерозкритими. Крім того, слід акцентувати увагу на тому,

що потерпілими від вчинення різноманітних кримінальних правопорушень (в тому числі і шахрайства) стають працівники банківських установ. Зокрема, у 2016 році ними стало 124 особи, 2017 р. – 92 особи, 2018 р. – 69 осіб, 2019 р. – 49 осіб, 2020 р. – 141 особа, а за 10 місяців 2021 р. – 108 осіб. В той же час, за результати проведеного дослідження серед них випадків вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів становить близько 6%. Та реально оцінити об'єктивні діапазони вказаних протиправних діянь складно через їх високу латентність, а також делікатну межу між цивільно-правовими та кримінально-правовими відносинами, що обтяжує уповноважених осіб в розрізі прийняття рішення щодо початку кримінального провадження.

Дисертант відмічає, що деякі сторони методики розслідування різних видів шахрайства та окремих його аспектів, зробили такі науковці як А. І. Анапольська, Г. С. Бідняк, О. В. Герасимов, С. В. Головкін, Т. В. Коршикова, С. С. Кузьменко, О. В. Курман, В. Р. Мойсик, О. Л. Мусієнко, Н. О. Опанасенко, Т. В. Охрімчук, Н. В. Павлова, В. І. Пазиніч, Д. А. Птушкін, А. В. Реуцький, В. В. Сабадаш, О. А. Самойленко, С. В. Самойлов, Т. .Л. Тропіна, В. Г. Хахановський, К. О. Чередник, С. С. Чернявський, Д. Е. Чувирін, С. В. Чучко та ін.. Зокрема, Т. В. Коршикова в своїй дисертації «Розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки» (м. Київ, 2021) визначила стан наукових досліджень проблем розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки; розкрила наповнення окремих елементів криміналістичної характеристики досліджуваного виду шахрайства; окреслила обставини, що підлягають встановленню під час розслідування вказаного протиправного діяння; виокремила типові слідчі ситуації та слідчі версії; узагальнила особливості проведення вербальних та невербальних слідчих (розшукових) дій. А, наприклад, С. В. Чучко в своїй дисертації «Розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет» (м. Дніпро, 2021) визначив

особливості правового регулювання правовідносин у віртуальному просторі, що впливають на рівень вчинення шахрайства у мережі Інтернет; описав та систематизував типові способи досліджуваного виду шахрайства; розкрив наповнення інших елементів криміналістичної характеристики; виявив проблемні питання початку досудового розслідування вказаного протиправного діяння; встановив особливості взаємодії різних органів в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії; конкретизував організацію і тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з матеріальних та особистісних джерел.

В той же час, автор наголошує на тому, що наукові праці вказаних вчених, не враховуючи їх вагомість, розкривали лише окремі аспекти розслідування по конкретним видам шахрайства. Крім того, через ряд змін у законодавстві певні положення або змінилися, або взагалі перестали існувати. Зважаючи на високу латентність шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів виникають суттєві утруднення у процесі доказування та організаційно-тактичному забезпеченні розслідування вказаних діянь. Це вимагає удосконалення криміналістичних засобів та методів проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Враховуючи, що наукове дослідження І. О. Коваленка покликане усунути існуючі у цьому напрямку прогалини, **актуальність теми** дисертації не викликає сумнівів (стор. 23-27 дис.).

Дисертація виконана відповідно до Тематики наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки, затвердженої наказом МВС України від 11.06.2020 № 454; положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України № 5/2015); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України № 392/2020); Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1023-р/); Порядку взаємодії Генеральної прокуратури

України та МВС України щодо обміну інформацією з ЄРДР та інформаційних систем органів внутрішніх справ (спільний наказ ГПУ та МВС України № 115/1046); Переліку пріоритетних напрямів наукових досліджень в Україні з проблем наук кримінально-правового циклу (рішення Національної академії правових наук України № 3/2019); Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, що затверджені на загальних зборах Національної академії правових наук України 03.03.2016 р., а також у межах загальноуніверситетської наукової теми Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ «Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності в Україні» (державний реєстраційний номер 0118U100431).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їхня достовірність. Ознайомлення з дисертацією дає підстави стверджувати, що наукова праця містить необхідні для такого дослідження компоненти – критичний аналіз досягнень більшості попередніх дослідників цієї та суміжних проблем, увагу до зарубіжного досвіду, належну апробацію результатів наукового дослідження.

Основні положення, висновки та рекомендації, що сформульовані автором у дисертації, в тому числі й ті, що віднесені ним до наукової новизни, мають відповідний рівень обґрунтованості. Цього вдалося досягти шляхом використання широкого кола наукової літератури та результатів емпіричних досліджень.

Методологія дисертаційного дослідження обрана вірно. Аналізуючи основні положення і висновки дисертації, можна стверджувати, що О. І. Коваленко володіє методологією наукового аналізу складних наукових проблем теорії і практики юридичної науки.

Слід акцентувати увагу і на достатньому **емпіричному матеріалі**, який цілком відповідає вимогам репрезентативності. Так, емпіричну основу дослідження становлять офіційні відомості статистичної звітності

Генеральної прокуратури та результати узагальнення оперативної, слідчої та судової практики за 2011-2021 рр.; результати вивчення 156 кримінальних справ та 211 кримінальних проваджень за фактами вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Київська, Львівська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Херсонська області та м.Київ); зведені результати опитувань 125 працівників прокуратури, 317 слідчих, 378 працівників оперативних підрозділів та 62 працівників експертних установ МВС України (стор. 30 дис.).

Об'єкт і предмет дисертаційного дослідження сформульовані вдало і відповідають вимогам МОН України. Об'єктом дослідження є кримінально-процесуальні відносини, що виникають під час розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Предметом дослідження є розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів (стор. 29 дис.).

Аргументовані у дисертації **наукові положення, висновки та рекомендації мають належний рівень обґрунтованості й достовірності**, що забезпечується досить вдалою й продуманою структурою наукової розробки, логікою викладення матеріалу, потужним масивом законодавчої, емпіричної та джерельної бази. В цілому, структура дисертації є логічно побудованою та ґрунтується на комплексному підході до вирішення проблем розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Сформульовані І. О. Коваленком висновки до розділів наукової розробки та загальні висновки дисертації у своїй більшості є обґрунтованими.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є вирішення конкретного наукового завдання щодо розробки методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів, а також

формулювання на зазначеній основі з урахуванням діючого законодавства науково обґрунтованих пропозицій стосовно удосконалення практики кримінальних проваджень визначеної категорії. Здобувачем для реалізації окресленої мети сформульовано виконання наступних завдань: визначити структуру криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів; систематизувати способи вчинення вказаного протиправного діяння; з'ясувати зміст обстановки та слідової картини вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів; надати характеристику особи шахрая та виокремити віктимогенні групи потерпілих; сформувати систему обставин, котрі підлягають встановленню у кримінальному провадженні; сформулювати типові слідчі ситуації та відповідні їм комплекси слідчих (розшукових) дій; виокремити організаційно-тактичні аспекти проведення окремих слідчих (розшукових) дій; з'ясувати організацію і тактику проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій; конкретизував особливості призначення експертиз в кримінальних провадженнях вказаної категорії (стор. 28-29 дис.). Вказану мету в процесі дослідження, на нашу думку, було досягнуто, а завдання повністю реалізовано.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків та рекомендацій. Наукова новизна отриманих результатів окреслюється тим, що дисертаційне дослідження є одним із перших у вітчизняній науці монографічним та системним дослідженням методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. На нашу думку, найбільш вагомими теоретичними й практичними положеннями дисертації є наступні.

Зокрема, О. І. Коваленко довів, що обстановку вчинення шахрайства в сфері використання банківських електронних платежів слід розглядати як у фізичному сенсі, із врахуванням місця знаходження комп'ютерно-технічного устаткування, з якого здійснювалися шахрайські дії, так і як віртуальний простір, в якому передається, зчитується та змінюється електронно-цифрова

інформація, завдяки якій здійснюється втручання в облікові записи користувачів мережі Інтернет та знімаються грошові суми внаслідок незаконних транзакцій.

Автор сформував напрямки тактичного забезпечення діяльності уповноважених осіб щодо реалізації комплексів слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій для виконання окремих завдань кримінального провадження за фактами вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Грунтовний та переконливий аналіз окремих питань теми дисертації дозволив здобувачеві удосконалити криміналістичне наповнення типових способів вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів при користуванні онлайн-банкінгом, мобільним зв'язком, послугами в Інтернет-магазинах, зокрема, фішинг, сніфферінг, вішинг, кардінг.

Аналіз емпіричної бази дозволив дисертанту визначити сукупність типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування досліджуваного виду шахрайства, в якій виділено такі: 1) вчинено шахрайство у сфері використання банківських електронних платежів, наявна особистісна доказова інформація, шахрай відомий – 19 %; 2) вчинено шахрайство у сфері використання банківських електронних платежів, наявна особистісна доказова інформація, шахрай невідомий – 47 %; 3) вчинено шахрайство у сфері використання банківських електронних платежів, наявна матеріальна й особистісна доказова інформація, шахрай відомий, але його дії замасковані під вид законних фінансових операцій – 11 %; 4) вчинено шахрайство у сфері використання банківських електронних платежів, наявна заява від потерпілого, відсутня достатня доказова інформація – 23 %.

Також І. О. Коваленко навів перелік питань, які необхідно з'ясувати у підозрюваного, зокрема: за яких обставин вчинено шахрайські дії; які способи застосовувалися (використання ботів для спаму та потрапляння шкідливих програм до комп'ютерного забезпечення потерпілого;

використання реквізитів картки, які викрадені з серверів магазинів електронної торгівлі, платіжних та розрахункових систем, з персональних комп'ютерів користувачів); які місця отримання неправомірного доступу та інтеграції до мережі (зсередини чи ззовні) та способи вчинення неправомірного підключення (злам програм захисту даних, маніпуляції з даними, командами та інформацією, використання шахрайських програм, технічних прийомів); які засоби використовувалися при скоєнні правопорушення: це можуть бути як технічні, такі як ЕОТ, смартфони, планшети, модеми, маршрутизатори, так і програмні, такі як VPN, браузері, графічні редактори, програми кодування інформації); яка загальна сума матеріальних цінностей або грошових коштів утворилася в результаті вчинення протиправних дій; який був порядок розподілу грошових коштів у членів ОГ чи ЗО; протягом якого періоду вчинялись протиправні діяння; які супутні кримінальні правопорушення було вчинено.

Крім того, дисертантом з'ясовано організацію і тактику проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема таких як спостереження за об'єктом, огляд кореспонденції, прослуховування телефонних переговорів, зняття інформації з транспортних та електронних систем

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що розроблені у дисертації положення та рекомендації можуть бути використані та використовуються у: науковій діяльності – для подальшого поліпшення окремих аспектів методики розслідування кримінальних правопорушень на базі сформульованих та означених теоретичних положень, висновків та рекомендацій (акт впровадження Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 20.11.2021 р.); освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Кримінальний процес», «Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень», «Організація розслідування кримінальних правопорушень», «Оперативно-розшукова діяльність», а також під час підготовки підручників,

посібників, текстів лекцій і навчально-методичних матеріалів, проведенні семінарів і практичних занять з кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності (акти впровадження Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 11.11.2021 р.); практичній діяльності – для вдосконалення діяльності правоохоронних органів під час розслідування кримінальних правопорушень проти власності (акти впровадження Дніпропетровського НДЕКЦ МВС від 14.04.2020 р., Управління стратегічних розслідувань у Дніпропетровській області ДСР Національної поліції України від 11.05.2021 р.).

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та в опублікованих працях.

Головні наукові та практичні результати виконаної дослідницької роботи в цілому та окремі її аспекти викладено у наукових доповідях і повідомленнях на науково-практичних конференціях та семінарах. Так, теоретичні результати й висновки наукового дослідження опубліковано в 10 наукових працях, серед яких 3 наукові статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових з юридичних наук, 2 стаття – у зарубіжних наукових періодичних виданнях (Словацька Республіка), 5 наукових праць – у збірниках наукових доповідей оприлюднених на науково-практичних конференціях та семінарах.

У першому розділі «Теоретичні основи побудови криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів» автор почергово характеризує загальні терміни та структуру досліджуваної наукової категорії, а також її складові. На основі системного аналізу аргументовано підхід до побудови криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів, відповідно до якого в її структурі виокремлено наступні елементи: спосіб учинення шахрайства, обстановка вчинення кримінального правопорушення, слідова картина, особа шахрая та особа потерпілого.

У другому розділі «Організаційні засади розслідування шахрайства у

сфері використання банківських електронних платежів» О. І. Коваленко досліджує питання планування розслідування та визначає обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні. Крім того, в ході детального аналізу емпіричної та наукової бази було виокремлено типові слідчі ситуації розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів, а також побудовано комплекси слідчих (розшукових) дій, негласних (слідчих) розшукових дій та інших процесуальних заходів під час розслідування визначеної категорії протиправних діянь.

У третьому розділі «Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів» дисертантом реалізовано системний аналіз організаційно-тактичних основ криміналістичного забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування шахрайства у сфері банківських електронних платежів. Докладно розглянуто організаційно-тактичні аспекти проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій, беззаперечно необхідних для ефективної реалізації кримінальних проваджень досліджуваної категорії. Також І. О. Коваленко визначив особливості призначення експертиз під час розслідування визначеного виду кримінальних правопорушень.

Дотримання академічної доброчесності. Дисертація на тему «Розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів» містить результати власних досліджень автора. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело, що свідчить про відсутність порушення академічної доброчесності.

Важливість для юридичної науки, одержаних автором дисертації результатів. Дисертаційне дослідження І. О. Коваленка має теоретико-прикладний характер, тому його значення може бути виявлене як у сфері подальших наукових досліджень, так і правоохоронній практиці.

Позитивно оцінюючи науково-теоретичну і практичну значимість дисертаційного дослідження І. О. Коваленка, її наукову новизну та

можливість використання пропозицій і рекомендацій дисертанта для вдосконалення досудового розслідування, практики його застосування, системи протидії злочинності в цілому, необхідно зазначити, що наукова розробка не позбавлена окремих вад, низка положень мають дискусійний характер чи викликають певні зауваження, які вимагають додаткової аргументації в процесі захисту.

1. У підрозділі «Обстановка та умови вчинення шахрайства в сфері банківських електронних платежів. Слідова картина» почергово характеризуються вказані елементи криміналістичної характеристики (стор. 62-78 дис.). В той же час, хотілося б почути під час прилюдного захисту більш докладну аргументацію виокремлення в її структурі такого елементу як слідова картина.

2. Досліджена в розділі 2 «Організаційні засади розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів» (стор. 98-128 дис.) певна специфіка кримінальних проваджень визначеної категорії все ж таки залишила окремі прогалини, які ми вважаємо за необхідне уточнити. Зокрема, нам цікава позиція І. О. Коваленка з приводу використання тактичних операцій як засобу забезпечення розслідування шахрайства в сфері банківських електронних платежів.

3. На наш погляд, в ході проведення дослідження дисертанту необхідно було проаналізувати особливості взаємодії уповноважених осіб в кримінальних провадженнях вказаної категорії. Оскільки питання взаємодії відіграють вагомe значення у процесі боротьби з будь-якими протиправними діяннями.

Втім, висловлені зауваження мають дискусійний, уточнюючий і не принциповий характер, у своїй сукупності вони не впливають на загальну позитивну оцінку представленої дисертації, яка є завершеним науковим дослідженням, де вирішується низка проблемних питань щодо удосконалення основ розслідування шахрайства в сфері банківських електронних платежів.

Зміст роботи, об'єкт і предмет дослідження, основні положення і результати дисертації цілком відповідають заявленій науковій спеціальності. Дисертація є самостійною роботою, пройшла належну апробацію. Оформлення дисертації відповідає встановленим МОН України вимогам.

ВИСНОВОК

Дисертація на тему «Розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів», що подана на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», галузь знань 08 Право, є завершеним монографічним дослідженням, яке цілком відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44, а її автор – Коваленко Ілля Олександрович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», галузь знань 08 Право.

Офіційний опонент:

Професорка кафедри

кримінального процесу

Національної академії внутрішніх справ,

кандидатка юридичних наук, професорка

Вікторія ЗАРУБЕЙ

